

بررسی و شناسایی انواع ریسک در بانکداری بدون ربا و اولویت بندی ریسک ها با استفاده از روش تاپسیس (مطالعه موردی: بانک مسکن)

تاریخ دریافت مقاله: آبان ۱۳۹۸

تاریخ پذیرش مقاله: آذر ۱۳۹۸

امیر رضایی^۱

^۱مدرس، دانشگاه جامع علمی کاربردی

نویسنده مسئول:

امیر رضایی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

چکیده

یکی از نقش های مهم بانکها به عنوان یکی از مهمترین ارکان بازار پولی و همچنین نهادهای فعال در بخش پولی، نقش واسطه گری مالی می باشد. این نقش در اقتصادهای بانک پایه، به مراتب بسیار مهم تر است. در اقتصاد اسلامی این نقش با حفظ اصول و موازین شرعی بر عهده بانک های اسلامی است. بانک های اسلامی همانند سایر بانک ها، از یک طرف با سازماندهی دریافت ها و پرداخت ها، امر مبادلات تجاری و بازرگانی را تسهیل کرده و موجب گسترش بازارها می شوند. از طرف دیگر، با تجهیز پس اندازهای خرد و کلان و هدایت آن ها به سمت بنگاه های تولیدی، زمینه های رشد و شکوفایی اقتصاد را فراهم می آورند.

کلمات کلیدی: ریسک، بانکداری بدون ربا، اولویت بندی ریسک ها، روش تاپسیس، بانک مسکن.

مقدمه

یکی از نقش های مهم بانکها به عنوان یکی از مهمترین ارکان بازار پولی و همچنین نهادهای فعال در بخش پولی، نقش واسطه گری مالی می باشد. این نقش در اقتصادهای بانک پایه، به مراتب بسیار مهم تر است. در اقتصاد اسلامی این نقش با حفظ اصول و موازین شرعی بر عهده بانک های اسلامی است. بانک های اسلامی همانند سایر بانک ها، از یک طرف با سازماندهی دریافت ها و پرداخت ها، امر مبادلات تجاری و بازرگانی را تسهیل کرده و موجب گسترش بازارها می شوند. از طرف دیگر، با تجهیز پس اندازهای خرد و کلان و هدایت آن ها به سمت بنگاه های تولیدی، زمینه های رشد و شکوفایی اقتصاد را فراهم می آورند.

ماهیت عملیات بانکی پذیرش ریسک است و بدون پذیرش ریسک قادر به سودآوری و رشد نیستند. در واقع، وجود عوامل متعددی از جمله بین المللی بودن فعالیت بانک ها، افزایش فعالیت و نوآوری در صنعت بانکداری، ایجاد بحرانهای مالی و ورشکستگی، عدم توانایی وام گیرندگان در بازپرداخت بدهی و پیچیده شدن معادلات و روابط اقتصادی ناشی از جهانی شدن از دیرباز تا کنون سبب شده که پدیده ریسک همواره به عنوان یک تهدید، فعالیت بانک ها را تحت تهدید جدی قرار دهد. مدیریت ریسک در بانک ها نسبت به واحدهای دیگر اقتصادی حساس تر، پیچیده تر و مشکل تر بوده و بدون شک، افزایش کارایی نظام بانکی در گرو کاهش ریسک می باشد. بانکداری اسلامی هم از این قاعده مستثنی نیست؛ به طوری که در مواجهه مستقیم یا غیرمستقیم با ریسک های مختلف در منابع، مصارف و اغلب فعالیت های خود، نیازمند تدابیری در جهت تعدیل ریسک هاست.

فعالیت بانکداری اسلامی ماهیتاً از مجموعه ریسک های متفاوتی برخوردار است. ریسک، ناشی از احتمال وقوع بیش از یک نتیجه و عدم مشخص بودن نتیجه نهایی است. ریسک را می توان تغییرپذیری یا بی ثباتی نتایج غیرمنتظره نیز تعریف نمود. واسطه گری مالی به عنوان وظیفه اصلی بانک ها به صورت طبیعی آن را با ریسک هایی مواجه می کند، در صورتی که فعالیت اصلی بانک همان تجهیز و تخصیص منابع است؛ بنابراین بانک ها از راه های گوناگون در صدد پیشگیری یا انتقال ریسک ها بوده و یا در پی اقدامات بازدارنده هستند. بر این اساس یکی از چالش های مهم و جدید در بانک ها و مؤسسات مالی، مدیریت انواع ریسک های پیش روی آن هاست که برای قرار گرفتن در شرایط ریسک پایین، نهادهای مالی متعارف از قراردادهای متعدد، فرایندها، ابزارها و نهادهای مختلف برای کاهش ریسک استفاده نموده اند (خان و احمد، ۱۳۸۷، ص ۲۵).

از جمله مهم ترین ریسک هایی که این نهادها با آن ها مواجهند، عبارت اند از: ریسک اعتباری؛ ریسک بازار؛ ریسک عملیاتی و ریسک نقدینگی. تاکنون شیوه ها و فنون گوناگونی برای شناسایی، اندازه گیری و مدیریت ریسک پدید آمده است که بحث ها و چالش های گوناگونی نیز در پی داشته اند. با توجه به این مخاطرات، بانک های اسلامی به منظور بقا، رشد و ثبات سودآوری در صنعت مالی نیازمند مدیریت ریسک هستند. به ویژه اینکه این بانک ها به دلیل تحریم ربا، نمی توانند از ابزارهای مالی مبتنی بر قرض با بهره چون اوراق قرضه استفاده کنند (علیزاده، ۱۳۸۷، ص ۸۲).

مدیریت ریسک در بانکداری بدون ربا به دلیل وجود چارچوب های شرعی معین همانند تحریم ربا و باطل بودن معاملات غرری، با مدیریت ریسک در بانکداری متعارف متفاوت است. در کشورهای غربی نیز برخی مؤسسه ها به نام صندوق های سرمایه گذاری اخلاقی ۷ تشکیل شده اند که از نظر اهداف، مشابه بانکداری بدون ربا عمل می کنند؛ یعنی به دنبال اعطای وام به گونه ای هستند تا از ورود سرمایه به بخش های نامطلوب اقتصادی جلوگیری شود. مدیریت ریسک یکی از مهم ترین ارکان سیستم های مالی و بانکی می باشد. در این میان به دلیل طبیعت نظام بانکداری و مالی اسلامی، بانک های اسلامی با ریسک هایی روبه رو هستند که شناسایی و مدیریت انواع آن در بهبود عملکرد نظام بانکی از اهمیت قابل توجهی برخوردار می باشد.

با توجه به تفاوت های بنیادین در ابزارهای مالی مورد استفاده بانکداری متعارف و بانکداری اسلامی و اینکه بیشترین تفاوت، ناشی از وجود یک نظام حقوقی به نام عقود اسلامی است، این سؤال مطرح می شود بانکداری اسلامی یا بانکداری بدون ربا، دارای چه ریسک هایی است و این ریسک دارای چه اولویت بندی و اهمیتی می باشند؟ به همین خاطر در این تحقیق به بررسی و شناسایی انواع ریسک در بانکداری بدون ربا و اولویت بندی ریسک ها پرداخته خواهد شد.

مبانی نظری

ریسک

از ریسک تعاریف متعددی ارائه شده است که وجه مشترک آنها در عدم اطمینان و احتمال رخداد زیان و خسارت در نتیجه انجام یک فعالیت می باشد. ریسک در لغت عبارت است از خطر و اقدام به امری که احتمال خطری در آن باشد (معین، ۱۳۸۷) و در اصطلاح به معنای انحراف بازده واقعی از بازده مورد انتظار می باشد (نیکومرام و دیگران، ۱۳۸۵).

گالیتز^۱ ریسک را نوسانات در هرگونه عایدی می داند. تعریف مذکور این مطلب را روشن می کند که تغییرات احتمالی آینده برای یک شاخص خاص، چه مثبت و چه منفی ما را با ریسک مواجه می سازد. بنابراین، امکان دارد تغییرات موجب انتفاع یا زیان شود. اولین بار، هری مارکویتز^۲ بر اساس تعاریف کمی ارائه شده، انحراف معیار چند دوره ای را به عنوان شاخص عددی برای ریسک معرفی کرد. دیدگاه دیگری نیز در خصوص ریسک وجود دارد که تنها به جنبه منفی نوسانات توجه دارد. هیوب^۳ ریسک را احتمال کاهش درآمد یا از دست دادن سرمایه تعریف می کند. بنابراین، برای تعریف ریسک می توان دو دیدگاه را ارائه کرد: (اسماعیل نژاد، ۱۳۹۲)

دیدگاه اول: ریسک به عنوان هرگونه نوسانات احتمالی در بازدهی اقتصادی در آینده.

دیدگاه دوم: ریسک به عنوان نوسانات احتمالی منفی در بازدهی اقتصادی در آینده.

در رویکرد مدیریت یکپارچه ریسک، ریسک با رویکرد اول مورد توجه قرار می گیرد. زیرا هم ریسک های نامطلوب^۴ (تهدیدات) و هم ریسک های مطلوب^۵ (فرصت ها) را مدنظر قرار می دهد. از سوی دیگر در فرهنگ لغات سرمایه گذاری، ریسک زیان بالقوه ای است که یا مستقیماً از زیانهای درآمد و سرمایه حاصل می شود و یا به صورت غیر مستقیم از محدودیت هایی به وجود می آید که توانایی بانک را برای دستیابی به اهداف تجاری و مالی خود کاهش می دهد. این محدودیت ها، با کاهش توانایی بانک در اداره امور تجاری یا عدم دستیابی به منافع حاصل از موقعیت های مختلف، ریسک را به بانک تحمیل می نماید.

باید توجه داشت که از لحاظ نظری حذف انواع ریسک غیرممکن می باشد، اما شناسایی و مدیریت آنها به عنوان تنها راه حل ممکن مطرح است. مدیریت ریسک در بانکداری نیز مجموعه ای از فرآیندهای به هم پیوسته (تعیین، اندازه گیری، مشاهده و کنترل ریسک ها) و مدل هایی می باشد که بانک را در جهت اعمال سیاستها و انجام فعالیت های مبتنی بر ریسک^۶ هدایت می نماید. در واقع، مدیریت ریسک رویه ای است که در تعامل با نااطمینانیهای ناشی از بازارهای مالی، بانک را به سوی اتخاذ استراتژی مناسب سوق میدهد (کارن، ۲۰۰۵). در این میان، مهندسی مالی و مدیریت یکپارچه ریسک، وظیفه کنترل ریسک ها را بر عهده گرفته و با ارائه راهکارهای نوین و راهبردهای بدیع توانسته برای شرکت های تجاری، تولیدی و خدماتی و به ویژه بانک ها روش های نظام مندی خلق نماید. از این رو هدف مدیریت ریسک، حذف ریسک ها از فعالیت بانک نیست بلکه ایجاد تعادل بهینه میان ریسک و بازدهی است (محرابی، ۱۳۸۹).

با این تفاسیر ریسک عبارت است از تهدیدی فرصت زا به امید دستیابی به یک یا چند موفقیت یا منفعت، ریسک یا قهری است یا اختیاری که در اینجا نوع اختیاری آن مد نظر است که قابل کنترل و مدیریت باشد. ریسک برای موسسات مالی، زیان بالقوه ای است که یا بطور مستقیم از کاهش درآمد و سرمایه حاصل می شود و یا بطور غیر مستقیم از محدودیت هایی بوجود می آید که توانایی بانک را برای دستیابی به اهداف تجاری و مالی خود کاهش می دهد. در واقع هر عاملی که موجب محقق نشدن پیش بینی های آینده گردد تحت عنوان عامل ریسک در نظر گرفته می شود. ریسک، امر بالقوه ای است که امکان تحقق آن بطور مورد انتظار یا غیر منتظره وجود داشته و اثر منفی بر درآمد یا سرمایه داشته باشد.

¹ Galitz

² Harry Markowitz

³ Hube

⁴ Downside Risks

⁵ Upside Risks

⁶ Risk-Based Practices

انواع ریسک

دلیل اصلی اجرای مدیریت ریسک حداقل سازی ریسک و عدم اطمینان، همراه با حداکثر کردن بازده برای سرمایه گذاران است. ب عبارت دیگر، هدف مدیریت ریسک، کاهش زیان (ریسک منفی) و افزایش سود (ریسک مثبت) ناشی از سرمایه گذاری ها است. مدیریت ریسک در موقعیتهایی که تا حدودی ریسک آنها قابل اندازه گیری و پیشگیری باشند اجرا م شود. افزون بر ای نکه مدیریت ریسک م بتواند باعث کاهش زیان و افزایش سود شود، نقش اساسی آن در تبدیل وضعیت عدم اطمینان به وضعیت با اطمینان بیشتر، اهمیت خاصی دارد و با پدیدآوردن وضعیت مطمئن تر برای مدیران، امکان اتخاذ تصمیم ها به وسیله آنان را تسهیل می کند. مدیریت ریسک درباره ریسک هایی که قابلیت مهار و کنترل را دارند، معنا می یابد و برای اجرای آن ابزارهایی طراحی شده است که برخی از آنها را بررسی خواهیم کرد.

ریسک را به روش های مختلف تقسیم بندی می نمایند. در یک تقسیم بندی ریسک را به دو دسته ریسک های تجاری و ریسک های مالی تفکیک می کنند. ریسک تجاری از ماهیت کسب و کار یک شرکت حاصل می شود و تحت تاثیر عواملی است که بر روی بازار محصول اثر می گذارد. ریسک های مالی ناشی از زیان های محتمل در بازارهای مالی هستند که به علت نوسانات در متغیرهای مالی بوجود می آیند (ترین^۷، ۱۹۹۶).

از یک طبقه بندی دیگر ریسک های پیش روی نهادهای مالی به دو دسته ریسک های مالی و غیر مالی تقسیم می شوند. ریسک های مالی را می توان به دو دسته ریسک بازار و ریسک اعتباری تقسیم نمود. ریسک های غیر مالی را نیز می توان به ریسک عملیاتی، ریسک مقررات و ریسک قانون تقسیم کرد.

در تقسیم بندی دیگری ریسک به دو دسته سیستماتیک یک و غیر سیستماتیک یک تقسیم بندی می شود. ریسک سیستماتیک از راه عامل های بازاری بوجود می آید با کل بازار و اقتصاد در ارتباط است، در حالی که ریسک غیرسیستماتیک از راه عامل های غیربازاری حاصل می شود. با توجه به اینکه عاملهای بازاری خارج از کنترل هستند، بنابراین، مدیریت ریسک قابل کاربرد برای ریسکهای غیرسیستماتیک یک را دارد (کدخدایی، ۱۳۷۹، ص ۵).

در یک تقسیم بندی دیگر می توان ریسک های بانکی را در قالب چهار گروه ریسک مالی، ریسک عملیاتی، ریسک های تجاری و ریسک های وقایع تقسیم بندی کرد. در بین این چهار گروه، ریسک های مالی از بیشترین اهمیت برخوردار هستند. در بین ریسک های مالی نیز ریسک اعتباری از بیشترین سهم در بین کل ریسک های موجود در بانک برخوردار است (فلاح شمس و رشنو، ۱۳۸۸، ص ۲۳).

بانک ها و مؤسسات مالی و اعتباری همانند هر فعالیت دیگری همواره با یک سری ریسک هایی می باشند که آنها را تهدید می کند.

ریسک های مالی در بانکداری سنتی

ریسک به طور معمول شانس، احتمال یا عدم اطمینان وقوع خروجی ها یا نتیجه تعریف می شود (میلریا، لاتیومور^۸، ۲۰۱۰: ۱۴۴). ریسک های مالی عبارت است از ریسک های مرتبط با نوسان های بازار یا تغییرهای شاخص های اقتصادی و مالی مانند سطح قیمت ها، نرخ ارز و ... (بسیس^۹، ۲۰۰۲: ۱۲). برخی از صاحب نظران ریسک ها را به چهار دسته: ریسک های مالی، ریسک های عملیاتی، ریسک های کسب و کار و ریسک پیشامدها تقسیم می کنند (گربونینگ، براتانویچ، ۲۰۰۳: ۴) که انواع ریسک های مالی عبارت است از: ریسک اعتباری، ریسک نقدینگی، ریسک بازار (کروهی، ایتال^{۱۰}، ۲۰۰۲: ۳۴)، ریسک ساختار ترانزنامه، ریسک سودآوری (ساختار صورت سودوزیان)، ریسک کفایت سرمایه و ریسک نرخ ارز.

ریسک های مالی در بانکداری بدون ربا

بر اساس یک تقسیم بندی جامع، ریسک های موجود در بانک های اسلامی را می توان به چهار دسته کلی ریسک های مالی، ریسک های عملیاتی، ریسک های کسب و کار و ریسک پیشامدها تقسیم بندی کرد. نتیجه برخی پژوهش ها نشان می دهد که انواع ریسک ها در بانکداری اسلامی تا حد فراوانی شبیه بانکداری اسلامی است و فقط تفاوتی در سطوح ریسک وجود دارد (آریفین، آرچیر، کاریم، ۲۰۰۸: ۱۵۳).

⁷ Turen⁸ Mylrea & Lattimore⁹ Bessis¹⁰ Crouhy & Etal

ریسک های مالی مشترک**- ریسک اعتباری**

ریسک اعتباری به خطری گفته می شود که براساس آن گیرنده تسهیلات به پرداخت اصل و فرع تسهیلات یا تعهد خود طبق شرایط مندرج در قرارداد قادر نباشد (کروهی، ایتال^{۱۱}، ۲۰۰۲: ۳۵).

ریسک اعتباری رایجترین منبع ریسک در بانک های اسلامی و متعارف و مهم ترین علت ورشکستگی این بانک ها است (ال تیبی^{۱۲}، ۲۰۱۱: ۲۹). ریسک اعتباری در تسهیلات قرض الحسنه جدی ترین ریسک در تسهیلات قرض الحسنه، ریسک اعتباری است زیرا وام گیرندگان ممکن است اقساط وام را پرداخت نکرده و نکول کنند که در نتیجه این ریسک ممکن است بانک با ریسک نقدینگی نیز روبه رو شود.

ریسک اعتباری در قرارداد مرابحه (فروش اقساطی)

در قرارداد فروش اقساطی نتیجه دادوستد، تعهد مشتری است که باید طی یک دوره معین در آینده به بانک پرداخت کند. از طرفی اگرچه این قرارداد مانند دیگر قراردادهای مبادله ای سود ثابت دارد اما ریسک اعتباری آن بیشتر است؛ زیرا مالکیت دارایی به مشتری منتقل می شود. اگرچه بانک در این موارد به طور معمول برای کاهش ریسک اعتباری، این دارایی را تا زمان پرداخت بخش قابل توجهی از بدهی، در رهن خود قرار می دهد اما به هر حال احتمال عدم بازپرداخت بدهی به وسیله مشتری وجود دارد. این ریسک در صورتی که دارایی خریداری شده در بازار با افت شدید ارزش روبه رو باشد، بیشتر است.

ریسک اعتباری در قرارداد اجاره به شرط تملیک

در قرارداد اجاره به شرط تملیک زمانی که مستأجر (مشتری) در پرداخت اجاره بهای خود ناتوان شود، بانک اسلامی با ریسک اعتباری روبه رو خواهد شد. بانک های اسلامی با اتخاذ تدابیری ریسک اعتباری ناشی از عدم پرداخت اجاره بها به وسیله مستأجر را در قرارداد اجاره به شرط تملیک کاهش می دهند؛ زیرا دارایی مورد اجاره تا پایان پرداخت اقساط اجاره در مالکیت بانک است (ال تیبی، ۲۰۱۱: ۵۳). گرچه ریسک اعتباری در این قرارداد از فروش اقساطی کمتر است اما اگر ارزش بازار کالای مورد اجاره با کاهش شدیدی روبه رو شود، ممکن است مشتری را به عدم پرداخت تعهدهایش تشویق کند. باید توجه داشت در دارایی هایی که به عنوان محل اقامت استفاده می شود، تصرف دارایی برای بانک بسیار مشکل است.

ریسک اعتباری در قرارداد سلف

بانک های اسلامی در قراردادهای سلف و سلف موازی، مشابه قراردادهای دیگر با پشتوانه فروش کالا (مانند مرابحه) با ریسک اعتباری روبه رو هستند. در صورتیکه در قرارداد سلف اولیه، بانک اسلامی (خریدار سلف) تمام مبلغ قرارداد را پرداخت کند؛ اما در زمان سررسید، کالا مطابق شرایط تعیین شده در قرارداد نباشد، بانک (فروشنده سلف موازی) نمی تواند آن را به خریدار سلف موازی تحویل دهد یا ممکن است با تأخیر تحویل دهد؛ بنابراین بانک با ریسک اعتباری روبه رو می شود که ممکن است به زیان در تمام یا بخشی از سرمایه گذاری انجام شده بینجامد.

ریسک اعتباری در قرارداد جعاله

این ریسک زمانی رخ می دهد که تسهیلات پرداختی به مشتری در قالب قرارداد جعاله به وسیله وی بازپرداخت نشود. در پاره ای از موارد این امر ناشی از آن است که از مشتری وثیقه ها و تضمین های کافی گرفته نشده است و وی به طور عمد از بازپرداخت اقساط تسهیلات سر باز می زند یا به علت عدم نظارت بانک ممکن است مشتری تسهیلات را در محل دیگری هزینه کند و در بازپرداخت اقساط با مشکل روبه رو شود.

ریسک اعتباری در خرید دین

در خرید دین بانک در صورت عدم وصول دین با ریسک اعتباری روبه رو می شود. این مورد زمانی روی می دهد که دیونی که بانک تنزیل کرده است، واقعی نبوده و بانک به این مورد دقت نکرده باشد. در برخی موارد ممکن است دیون واقعی باشد اما ریسک دین بالا بوده و در زمان تنزیل، بانک به این مورد توجه نکرده باشد؛ بنابراین توجه به رتبه اعتباری داین در زمان تنزیل دین ضروری است.

¹¹ Crouhy & Etal

ریسک اعتباری در قرارداد استصناع

بانک اسلامی در یکی از موارد ذیل با ریسک اعتباری قرارداد استصناع روبه رو می شود:

۱. ناتوانی مشتری در پرداخت تعهدهای خود در قالب اقساط برای کالاهای ساخته شده یا کالای در حال ساخت. این ریسک زمانی اتفاق می افتد که توانایی بازپرداخت وابسته به قدرت مشتری و جریان های نقدی حاصل از منابع دیگر مشتری باشد.

۲. ناتوانی سازنده در تحویل دارایی ب هویژه در جایی که بازپرداخت وابسته به تمام یا بخشی از درآمد تولیدشده به وسیله دارایی موضوع استصناع است.

ریسک اعتباری در قرارداد مشارکت مدنی و مضاربه در قراردادهای مشارکتی (به ویژه مضاربه و مشارکت مدنی) عدم پرداخت به موقع و کامل سهم سود بانک، ب هوسیله شریک یا عامل در زمانی که بانک به عنوان مضارب (صاحب سرمایه) وارد قرارداد مضاربه می شود، باعث پدیدآمدن ریسک اعتباری برای بانک می شود. این مشکل نیز به علت مسئله اطلاعات نامتقارن (Asymmetric Information) برای بانک پدید می آید (ابوالحسنی و حسنی مقدم، ۱۳۸۷، ص ۱۶۴).

مدل مفهومی تحقیق

مدل مفهومی تحقیق در نمودار ۱- ترسیم شده است.

نمودار ۱- مدل مفهومی تحقیق

پیشینه تحقیق

در این بخش به بررسی تحقیقات و مطالعاتی که قبلاً در زمینه بانکداری بدون ربا و ریسک های این بانکداری انجام گرفته است، پرداخته می شود. از آنجائیکه این نوع بانکداری بیشتر در درون کشور وجود دارد، در بخش پیشینه تحقیق، بر روی تحقیقات و پژوهشهای داخلی تاکید می شود.

ابوالقاسم توحیدی نیا، حمید ابریشمی و حمید نصیری (۱۳۹۸)، در مقاله ای به بررسی و «ارزیابی ریسک پذیری در بانکداری بدون ربا و نقش کفایت سرمایه» پرداختند. در این پژوهش پس از بررسی مبانی نظری نسبت کفایت سرمایه در بانکداری متعارف و تبیین ماهیت بانکداری بدون ربا (مدل قراردادهای موازی) و اصول حاکم بر آن در گام نخست، با روش تحلیلی توصیفی به تبیین ریسک های مورد ابتلای چنین بانکداری پرداخته و سپس نقش نسبت کفایت سرمایه در مدیریت ریسک آن بررسی خواهد شد. در گام بعد یافته های نظری تحقیق به روش پیمایشی مورد ارزیابی و اعتبارسنجی خبرگان قرار می گیرد. نتیجه پژوهش حاکی از آن است که نوعاً میزان ریسک پذیری در نظام بانکی بدون ربا نسبت به بانکداری متعارف کمتر است که دلالت بر کاهش اهمیت نسبت کفایت سرمایه برای مدیریت ریسک در چنین بانکداری در مقایسه با بانکداری متعارف می کند.

احسان ذاکرنیا و مجید زین الدینی (۱۳۹۷)، در مقاله ای به بررسی «بسته مدیریتی عوامل کلان ریسک اعتباری در بانکداری بدون ربا» پرداختند. در این پژوهش مجموعه راهکارهای موجود در سیستم بانکی که جهت مواجهه با عوامل کلان مؤثر بر تشدید ریسک اعتباری استفاده می شوند، برشماری شده و سپس با راهکارهای پیشنهادی تکمیل گردیدند. در ادامه معیارهای مورد نیاز جهت مطلوب و کاربردی بودن یک راهکار در نظام بانکداری بدون ربا ج.ا. تبیین شده و تمامی این راهکارها با استفاده از روش تحلیلی توصیفی بر اساس معیارهای راهکار مطلوب، یعنی شریعت و قانونی بودن و بازدارندگی و غیره مورد بررسی قرار گرفته و در نهایت بسته مدیریتی پیشنهادی جهت استفاده در نظام بانکی کشور که از نظر معیارهای فوق مورد تأیید مدیران عامل بانک های کشور قرار گرفته است، ارائه شد؛ به گونه ای که برای هر یک از عوامل کلان یک یا چند راهکار متناسب با ماهیت آن عامل ارائه شده است.

کامران ندری و لیلا محرابی (۱۳۹۶)، «بررسی انواع ریسک و مدیریت ریسک در نظام بانکداری اسلامی» پرداخته اند. در این مقاله سعی شده است با روش تحلیلی-توصیفی، پس از مروری بر مطالعات انجام شده، انواع ریسک ها و مدیریت آن در نظام بانکداری بدون ربا مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد و سپس مهم ترین ریسک های مربوط به عقود مختلف اسلامی و قابلیت استفاده آنها در جایگاه ابزارهای مهندسی مالی معرفی می شود.

لیلا محرابی (۱۳۸۹)، در تحقیق خود به بررسی «مدیریت ریسک در نظام بانکداری بدون ربا» پرداخته است. نظام بانکداری و مالیه اسلامی با عنایت به ویژگی های خاص خود با ریسک هایی روبه رو است که شناسایی و مدیریت انواع آن بسیار مهم است، به طوری که می تواند به طراحی روش ها، استانداردها، آموزش ها و سیستم هایی برای کنترل، کاهش و پیشگیری از رخدادهای نامطلوبی که اثر تخریبی بر حیات بانک های اسلامی دارد، منجر بشود. البته هر گونه اندیشه و نوآوری برای مواجهه با موضوع ریسک در بانکداری اسلامی، مستلزم شناخت مبانی مدیریت ریسک در بانکداری سنتی و شناخت کافی از فرهنگ غنی و رفتارهای اسلامی در زمینه معاملات و قراردادهای اسلامی م یباشد. لذا در این مقاله سعی شده است به معرفی انواع ریسک و مدیریت آن در مفهوم کلی و سپس در ارتباط با بانکداری اسلامی پرداخته شود.

رضا اکبریان و محمدحسین دیانتی (۱۳۸۵)، در تحقیقی به بررسی «مدیریت ریسک در بانکداری بدون ربا» پرداختند. در بانکداری بدون ربا، بانک ها برای دریافت و تخصیص منابع باید براساس چارچوب های معین که شریعت آن ها را مشخص کرده، عمل کنند؛ در نتیجه از پیش، نرخ ثابتی را نمی توانند در نظر بگیرند و نرخ آن پس از بررسی عملکرد در قالب یکی از عقود اسلامی مشخص خواهد شد؛ بنابراین، به نظر می رسد مدیریت ریسک در بانکداری بدون ربا اهمیت دو چندانی دارد. در این مقاله، ابتدا موضوع تبیین خواهد شد؛ سپس مروری بر مطالعات انجام شده خواهیم داشت و در ادامه، تجزیه و تحلیل مبانی نظری ارائه می شود و در پایان، نتیجه گیری و توصیه های سیاستی ذکر خواهد شد.

روش تحقیق

تحقیق حاضر براساس ماهیت آن؛ توصیفی و با توجه به هدف تعریف شده، از نوع کاربردی است و بر اساس شیوه انجام آن، پیمایشی است. به این صورت که مطالب مربوط به ادبیات موضوع از طریق مطالعات کتابخانه ای نظیر کتب، مجلات، پایان نامه های کارشناسی ارشد، بررسی اسناد و مدارک، منابع پژوهش الکترونیکی مانند اینترنت و غیره جمع آوری شده است. جهت کسب اطلاعات مورد نظر از جامعه آماری و با هدف پاسخ گویی به سوالات پژوهش، از پرسشنامه استفاده شده است. بر اساس پرسشنامه، ابتدا به طور آزمایشی بین چند نفر از کارشناسان و خبرگان توزیع شده و پس از اصلاح و تایید نهایی توسط اساتید و سایر خبرگان، پرسشنامه اصلی توزیع می گردد. در مجموع پرسشنامه ای برای ۵۰ نفر از خبرگان و کارشناسان شناسایی شده در شعب مختلف بانک مسکن شهر تهران، ارسال شد. برای انتخاب جامعه آماری سعی شده است تا پرسشنامه ها بین کارشناسان و مدیران مرتبط و با تجربه پیرامون موضوع پژوهش توزیع گردد. با جمع آوری و تجزیه و تحلیل پرسشنامه ها که در شعب مختلف بانک مسکن شهر تهران صورت گرفت، ریسک های مالی و عملیاتی بانکداری بدون ربا بانک مسکن شناسایی گردید سپس با استفاده از تکنیکرتاپسیس وزن دهی شده تشکیل گردید.

به طور کلی فن تاپسیس یک فن ریاضی و کاربردی در زمینه تصمیم گیری چندمعیاره است که برای رتبه بندی بر پایه معیارهای مختلف، به کار میرود. نتیجه این فن، تعیین رتبه بندی موارد تصمیم است. لذا در این پژوهش برای رتبه بندی رقم های گندم با توجه به معیارهای اقتصادی، از این فن استفاده شده است.

حل مسئله با استفاده از فن TOPSIS شامل ۲ گام اساسی زیر بود:

(۱) ماتریس تصمیم (D) برابر رابطه ۱ به کمک نرم اقلدییسی و رابطه زیر، تبدیل به یک ماتریس بی مقیاس شده تبدیل شد.

(۱)

$$n_{ij} \frac{r_{ij}}{m_{i1} r_{2ij}}$$

(۲) ماتریس بی مقیاس موزون برابر رابطه ۲ محاسبه شد. در این پژوهش بر پایه روش آنتروپی شانون اقدام به محاسبه وزن عامل ها شد.

(۲)

$$E S . P \dots \dots \dots P_n . k_i^n . p_{ij} \ln p_{ij} .$$

هنگامی که داده های یک ماتریس تصمیم گیری به طور کامل مشخص باشند، روش آنتروپی میتواند برای ارزیابی وزنها به کار رود. آنتروپی یک مفهوم بسیار با اهمیت است که نشان دهنده مقدار نبود اطمینان موجود از محتوای مورد انتظار اطلاعات میباشد. در حقیقت، آنتروپی در اطلاعات معیاری است برای مقدار نبود اطمینان بیان شده توسط یک توزیع احتمال گسسته

(Pi)، به طوریکه این نبود اطمینان، در صورت گسترده بودن توزیع، بیشتر از موردی است که توزیع فراوانی دارای شیب بیشتری باشد. توزیع آنتروپی شانون و محاسبه آن به شرح رابطه های ۳ و ۴ است:

(۴)

$$K \dots \ln \frac{n}{n} \dots \dots \dots K \ln \frac{n}{n}$$

(۳)

$$K \dots \ln \frac{n}{n} \dots \ln \frac{n}{n} \dots \dots \frac{0}{n} K \ln \frac{n}{n}$$

یک ماتریس تصمیمگیری از یک مدل MADM حاوی اطلاعاتی است که آنتروپی میتواند به عنوان معیاری برای ارزیابی آن به کار رود.

محتوای اطلاعاتی موجود از ماتریس بالا، ابتدا به صورت (..)، برابر رابطه ۵ محاسبه میشود.

(۵)

$$P \dots \dots \dots$$

برای E_j از مجموعه P_{ij} ها به ازای هر مشخصه برابر رابطه ۶ خواهیم داشت:
 (۶)

$$E_j = k_i^n [p_{ij} \ln p_{ij}] : j$$

به طوریکه k یک ثابت مثبت است و از رابطه ۷ به دست می آید:

$$0 \leq E \leq 1 \quad k = \frac{0}{Lnm}$$

(۳) مشخص کردن راه حل ایده آل مثبت (00^0) و راه حل ایده آل منفی (00^-): راه حل ایده آل مثبت (00^0) و راه حل ایده آل منفی (00^-) به صورت رابطه های ۱۱ و ۱۲ تعریف و محاسبه شد.
 (۱۱)

$$A \{ \text{Max } V_{ij} | (J \in J), (\text{Min } |V_{ij}|) \} \quad (V_0, V_0, \dots, V_a)$$

(۱۲)

$$A \{ \text{Min } V_{ij} | (J \in J), (\text{Max } |V_{ij}|) \} \quad (V_0, V_0, \dots, V_a)$$

(۴) اندازه فاصله بر پایه نرم اقلیدسی به ازاء راه حل ایده آل منفی و راه حل ایده آل مثبت با توجه به رابطه های ۱ و ۳ و ۴ محاسبه شد.
 (۱۳)

$$d_j = \left[\frac{n}{j_0} (V_{ij} V_j)^0 \right]_0^0$$

(۱۴)

$$d_j = \left[\frac{n}{j_0} (V_{ij} V_j)^0 \right]_0^0$$

(۵) نزدیکی نسبی به راه حل ایده آل به صورت رابطه ۱۵ محاسبه شد.

$$C_i = \frac{d_i}{d_i d_i}$$

(۶) رتبه بندی گزینه ها، به ترتیب برتری، و بر پایه نزدیکی نسبی به ایده آل صورت گرفت (شاخص نزدیکی نسبی). گزینه مطلوب گزینه ای است که نزدیکی نسبی به راه حل ایده آل (C_i) بیشتری دارد. بنابراین، هر گزینه که C_i آن به عدد یک نزدیکتر باشد به راه حل ایده آل نزدیکتر بوده و گزینه برتر خواهد بود و عامل های دیگر، به ترتیب، در جایگاه های بعدی قرار خواهند گرفت.

نتایج و یافته های پژوهش

در این قسمت از تحقیق به تجزیه و تحلیل پرداخته می شود و نتایج حاصل از تکنیک تاپسیس ذکر می شود. نتایج تاپسیس در دو قسمت، اولویت بندی ریسک های مالی و ریسک های عملیاتی آورده شده اند.

جدول ۱- نتایج فن تاپسیس ریسکهای مالی در بانکداری بدون ربا در بانک مسکن

ردیف	معیار	وزن
۱	ریسک معیار	۰.۷۲۰۶
۲	ریسک قیمت	۰.۷۴۸۲
۳	ریسک نرخ اجاره	۰.۳۴۲۲
۴	ریسک نرخ بازدهی	۰.۸۶۴۷
۵	ریسک سرمایه گذاری در ابزارهای مالکیتی	۰.۶۸۴۹

جدول ۲- رتبه بندی ریسکهای مالی در بانکداری بدون ربا در بانک مسکن با فن تاپسیس

رتبه	معیار	وزن
اول	ریسک نرخ بازدهی	۰.۸۶۴۷
دوم	ریسک قیمت	۰.۷۴۸۲
سوم	ریسک معیار	۰.۷۲۰۶
چهارم	ریسک سرمایه گذاری در ابزارهای مالکیتی	۰.۶۸۴۹
پنجم	ریسک نرخ اجاره	۰.۳۴۲۲

جدول ۳- نتایج فن تاپسیس ریسکهای عملیاتی در بانکداری بدون ربا در بانک مسکن

ردیف	معیار	وزن
۱	اختلاس	۰.۸۴۷۲
۲	سلامت	۰.۵۴۲۴
۳	خدمات	۰.۷۷۱۴
۴	آسیب	۰.۵۵۷۴
۵	فناوری	۰.۶۰۳۳
۶	امانت	۰.۶۲۵۹
۷	پرداخت	۰.۸۱۰۵
۸	شریعت	۰.۳۴۸۷
۹	خاص	۰.۴۶۷۶
۱۰	شفافیت	۰.۶۲۳۱

جدول ۴- رتبه بندی ریسکهای عملیاتی در بانکداری بدون ربا در بانک مسکن با فن تاپسیس

رتبه	معیار	وزن
اول	اختلاس	۰.۸۴۷۲
دوم	پرداخت	۰.۸۱۰۵
سوم	خدمات	۰.۷۷۱۴
چهارم	امانت	۰.۶۲۵۹
پنجم	شفافیت	۰.۶۲۳۱
ششم	فناوری	۰.۶۰۳۳
هفتم	آسیب	۰.۵۵۷۴
هشتم	سلامت	۰.۵۴۲۴
نهم	خاص	۰.۴۶۷۶
دهم	شریعت	۰.۳۴۸۷

نتیجه گیری

بانک ها به عنوان مهمترین عنصر بازار پولی نقش بسیار مهمی را در اقتصاد هر کشور بازی می کنند. بدون شک توسعه اقتصادی بدون توجه به نقش بانکداری و وظایف آن امری غیر ممکن است. ریسک در یک مؤسسه مالی، زبانی بالقوه است که یا به طور مستقیم از زیان های درآمد و سرمایه حاصل می شود و یا به صورت غیر مستقیم از محدودیت هایی است که توانایی بانک را برای دستیابی به اهداف تجاری و مالی خود کاهش می دهد. بنابراین و با توجه به ماهیت فعالیت های بانکی، حیات صنعت بانکداری در گرو پذیرش ریسک است، به گونه ای که پرهیز از آن امکان ندارد، اما تنها می توان آن را مدیریت کرد. با توجه به نقش بانک ها در بازارهای مالی و در نتیجه اقتصاد هر کشور و با توجه به بازتاب سریع سیاست های این بخش در کل اقتصاد کشور، اندازه گیری و کنترل ریسک های موجود در سیستم بانکی، از اهمیت خاصی برخوردار است.

از این رو باید تمهیدهایی در نظر گرفته شود تا بتوان ریسک ناشی از فعالیتهای اقتصادی که بانک ها انجام می دهند را کنترل کرد. شیوه رفتاری متفاوت در دو نظام بانکداری بدون ربا و بانکداری متعارف هم بر شکل عملکرد اقتصادی و هم بر نتیجه آن تاثیر کاملاً متفاوتی در بر خواهد داشت. در بانکداری ربوی نرخ سود سپرده ها ثابت است و بانک ها ریسک را به گیرنده وام منتقل می کنند، اما در بانکداری بدون ربا، بانک ها برای دریافت و تخصیص منابع باید براساس چارچوب های معین که شریعت آنها را مشخص کرده، عمل کنند. موضوع مدیریت ریسک در بانکداری بدون ربا اهمیت دو چندان پیدا می کند چرا که با توجه به نظام مشارکتی موجود در این سیستم افزایش کارایی بانک ها نه تنها باعث سودآوری آن ها می شود بلکه، به دلیل تسهیم سود و زیان، افزایش رفاه عمومی را نیز به دنبال خواهد داشت.

براساس نتایج حاصل از روش تاپسیس، رتبه بندی ریسک های مالی براساس رتبه بندی بدین صورت است: ریسک نرخ بازدهی؛ ریسک قیمت؛ ریسک معیار؛ ریسک سرمایه گذاری در ابزارهای مالکیتی؛ ریسک نرخ اجاره. همچنین براساس یافته های حاصل از نتایج روش تاپسیس، ریسک های عملیاتی بانکداری بدون ربا در بانک مسکن براساس رتبه بندی بدین صورت است: اختلاس؛ پرداخت؛ خدمات؛ امانت؛ شفافیت؛ فناوری؛ آسیب؛ سلامت؛ خاص؛ شریعت.

منابع و مراجع

- ۱) ابوالحسنی، اصغر و حسنی مقدم (۱۳۸۷)، بررسی انواع ریسک و روش های مدیریت آن در بانکداری بدون ربای ایران، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی؛ ش ۳۰.
  - ۲) اسماعیل نژاد آهنگرانی، مجید، (۱۳۹۱)، اصول و مفاهیم مدیریت ریسک، تهران: انتشارات بانک سینا.
  - ۳) خان، طریق الله، احمد، حبیب (۱۳۸۷)، مدیریت ریسک، بررسی عوامل بروز آن در صنعت خدمات مالی اسلامی، ترجمه سید محمد مهدی موسوی بیوکی، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
  - ۴) علیزاده، محمد (۱۳۸۷)، مرابحه ابزاری برای پوشش ریسک در نظام مالی اسلامی. تهران: ماهنامه بورس، ش ۶۵.
  - ۵) معین، محمد، (۱۳۸۷)، فرهنگ فارسی، انتشارات فرهنگ نما، چاپ اول.
  - ۶) محرابی، لیلا، (۱۳۸۹)، مدیریت ریسک اعتباری در بانکداری بدون رب، مجله تازه های اقتصاد، ۶(۱۳۰)، ۷۷-۶۶.
  - ۷) نیکومرام، هاشم و دیگران، (۱۳۸۵)، فرهنگ اصطلاحات تخصصی مالی، انتشارات دانشگاه آزاد. چاپ اول.
- 8) Karen Horchor, A. (2005), Essentials of financial risk management, John Wiley and Sons Publications, Hoboken, New Jersey, united states of America.
  - 9) Greuning, H. V., and S. B. Bratanovic(2003); Analyzing And Managing Banking Risk; Washington, DC: International Bank for Reconstruction And Development Word Bank, April, 2003.
  - 10) Greuning, H. V. and z. Iqbal(2008); Risk Analysis for Islamic Banks; Washington, DC: International Bank for Reconstruction and Development Word Bank, 2008.
  - 11) Haron, A., J. Hock; Inherent Risk(2007): Capital and Market Risk. In Islamic Finance: The Regulatory challenge, ed. S. Archer and R. Abdel Karim. Singapore: John Wiley & Sons, 2007.
  - 12) Iqbal, z., A. Mirakhor(2007); An introduction To Islamic Finance: theory & practice; Singapore: John Wiley & Sons, 1thed, 2007.
  - 13) lewis, MervynK., and Latifa M. Algaod(2001); Islamic Banking; Cheltenham UK: Edward Elgar, 2001.
  - 14) Mylrea, Ken; Lattimore, Joshua(2001); How to Create and Use Corporate Risk Tolerance, Enterprise Risk Management, Hoboken, New Jersey, John Wiley & Sons, Inc, 2010.
  - 15) Reyazat, Farhad(2011); Islamic Banking Risk Management, New basel Accords and capital Aadaaaayy;; Glolll Ill mnni ii aae, 2011.